

1950.2
081
Ҳамиджон Ҳомидий

КҶҲНА
ШАРҚ
ДАРҒАЛАРИ

~~НОВОРОССИЯ / КОЗЮБОВ~~

100-443887-100

2020

94-26-160

地址：北京·前门大街·前门箭楼·箭楼内

29

100

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош тахририяти.
1999

ЗАРОФАТ СОҲИБИ

Азиз китобхон! Сиз мулло Насриддин, Насриддин Афанди, ОтаҚўпек Мерган, Алдар Қўса, Умирбек Лақки сингари Ўрта Осиё халқ зарофатгўй донишмандлари қаторига XVIII асрда қўшилган Мушфиқий, Мулло Мушфиқий номини ҳам қўп эшитгансиз. Аммо Мушфиқий ким? У асли тарихий шахсми ёки тўқима тимсолми? деган савол қўпчилиқни қизиқтирса керак. Биз шу саволга тўлароқ жавоб беришга уринамиз.

Тожиқ халқ латифа ва ҳикоятларининг асосий қаҳрамонига айланган Мушфиқий тарихан яшаб ўтган шахс, унинг асли исми Абдурахмон, XVI асрда яшаган аянчли тақдир соҳиби. У саргардон лирик шоир, хозиржавоб ҳажвгўй, достоннависидир. Мушфиқийнинг ота-боболари асли Марвликдир. Шоир 1525 йили Бухорода қашшоқ оилада дунёга келган, ёшлигида ота-онасидан етим қолади. Натижада бўлажак шоир бухоролик бир ҳунарманд хонадонида хизматкорлик қилиб юриб, хат-саводини чиқаради, мадрасада таҳсил кўради. У фавқуллодда истеъдод соҳиби сифатида математика, астрономия, ҳикмат, мантиқ, араб тили, фотсафа, башорат ва бошқа билимларни мукаммал эгаллаб «Илмда Птоломей ва Аристотель» («Тарихи Роқимий») даражасига етади. Аммо ёшлигидан шоиртабиат бўлган Мушфиқийда бадиий ижодга рағбат устунлик қилади ва у тез орада машҳур шоир сифатида шуҳрат қозона бошлайди, ҳажвий шеърлар ижод қилади.

Мушфиқий Амний ва Махрамий каби шоирлар билан бирга бироз муддат давлат хизматкори, зодагонлардан Бурхонхон ҳузурида бўлган ва жуйбор ҳўжаларидан баъзиларига мадҳиялар ёзган бўлишига қарамай, она шаҳрида шуҳрат топа олмади, бирон ҳомий пайдо қилолмади. Шунинг учун Мушфиқий 1564 йили Самарқандга кетиб қолади. Шоир бу ерда сарой китобдори вазифасига эришган бўлса ҳам, лекин моддий аҳволи яхшиланмайди. Шоир Бухорога қайтиш мақсадида Абдуллахонга қасидалар йўллайди, «Гулзори Ирам» маснавийсини тугатади. Бу орада Самарқанд ҳокими Абу Саид вафот этади; Абдуллахон Самарқандни қўлга киритади. Мушфиқий унинг зафарини муборакбод этиб, қасидалар битади, аммо хон унга илтифот кўрсатмайди. Натижада бир қанча адиблар сингари шоир Мовароуннахрни тарк этиб, Ҳиндистонга кетиб қолишга мажбур бўлади. Ва 1577 йили Акбаршоҳ ҳузурига боради, ле-

кин унинг умидлари пучга чиқади. 1578 йили Бухорога қайтиб, Абдуллахон саройидаги адабий доирага дахил бўлишга эришади. Ва катта адабий жараён, жиддий ижтимоий-сиёсий воқеалар оғушида яшаб, 1588 йил вафот этади.

Мушфикийдан бизга қадар жуда катта ҳажмда ба-
дий мерос қолган. Уларни ўрганиш, тасниф этиш ва
нашр қилдиришда тожик олимларидан З. Аҳроров, С.
Айний ва У. Каримовларнинг хизмати катта. Унинг
тўртта девони мавжуд бўлиб, уларнинг биринчиси 1558
йили тузилган, фақат ҳажвиялардан иборат, қолганла-
ри қасида ва ғазалларни ўз ичига олган. Бундан таш-
қари Мушфикий «Сокийнома», «Гулзори Ирам», «Жа-
ҳоннамо» сингари маснавий-достонлар ҳам ёзган. Де-
вонларида қасида, ғазал, рубоий, қитъа, мухаммас, мас-
навий, таркиббанд, таржеъбанд, мустазод сингари ли-
рик тур жанрларидаги асарлар жамланган. Шоир ўз
ҳажвияларида кишилар ўртасида учрайдиган нуқсон-
лар, ғайриинсоний хатти-ҳаракатлар устидан кулади,
адолатсизликдан нолийди. Машҳур «Мерос тақсими»
ҳажвиясида эса, қайси бир ақидага кўра қиз болани
ота-она меросидан маҳрум қилиш одати устидан ку-
либ, бу хусусдаги мунофиқлик ва риёкорлиқни қатъик
танқид остига олади. Мушфикий Шарқ шеърляти та-
риҳида махсус ҳажвий шеърлар девони тузган шоир
сифатида ҳам диққатга сазовор. Профессор А. Болди-
рев бундай асарларни халқчил, шахар хунармандлари
руҳиятини ифода этадиган ҳаққоний асарлар, деб
таъкидлаган. У нисбатан илм маданият рағнақи учун
имконият пайдо бўлган осойишта муҳитда маликушшу-
аро даражасига етади. Ҳасан Дехлавий ҳамда Камол
Хўжандий сингари буюк шоирларнинг илғор анъана-
ларини давом эттиради, уларнинг санъаткорлик даҳо-
сидан фойз топади.

Шоир лирикаси ғоявий йўналиши, тематик доираси, хусусан, санъаткорлик жиҳатидан ўзига хос хусусиятга эгадир. Чунки, уларда анъанавий образ ва мавзулар янгича моҳият касб этиб боради, у лирик қаҳрамоннинг дард-хасрати, шоду-хуррамлигую ўзига хос ҳазил мutoйибага мойиллиги, машуканинг сервикор нозу таманноси, опшқ илтижосию, нолаю зорисига бепарво, «Ўз тахтидан тушмаслиги», (Навоий)ни ниҳоятда таъсирчан, бадиий уйноқликда тасвирлайди. Профессор Зоҳир Аҳрорий Мушфикий санъаткорлик маҳоратини шоир ижодида бағишланган рисоласида махсус ўрганган. Машҳур адиб ва комусий билим соҳиби

Садриддин Айний ўз тадқиқотларида шоир поэзиясининг бу сеҳрига бир неча бор ишора қилган. Маъшуқасининг дардида юрмоқ, унинг кўйи тупроғини кўзига тўтиё этмоқ ошиқ учун бахт, фидойиликка ундовчи бир рамз:

Волаи ҳусни хати ғолиябўи ту шавам,
Ваҳ чи зебо шудаи, бандаи рўи ту шавам.
Ғар шавад ҳар нафасе дар тани ман жони дигар,
Ҳар нафас чон диҳаму зинда бар бўи ту шавам.
Ман на он ошиқам имрўз, ки чун булҳавасон,
Талабам коми дилу ранжа зи ҳўи ту шавам.
Сари мўе шудаам аз ғаму доғам ҳавасе,
Ки фидои ҳаваси ҳар сари мўи ту шавам.

(Сенинг мушкин ҳидли лабинг хатига вола бўлибман, шу қадар гўзаллашибсанки, юзинг бандаси бўлибман. Ҳар нафасда танамда бир жон пайдо бўлса, ҳар дақиқада жон бергиму хидингдан қайта тирилгум. Мен бул ҳаваслар сингари бугун парвона бўлиб, ҳажр азоби онларида сандин воз кечмасмен. Ишқинг кўйида соч толасидек бўлиб қолдим, лекин ҳамон ҳар сочинг толасига фидойилигича қолибман). Барча ўтмиш тазкирнавис ва шеършунослари Мушфикийни нозикбин ва нозикбаёнликда алоҳида маҳорат соҳиби сифатида таърифлайдилар.

Мушфикий қасидатарининг кўпи васфий характерга эга. Уларнинг баъзилари шоир ўзига бир пуштипанох ҳомий топаолмай, шаҳарма-шаҳар юрганида турли ҳукмронларга йўлланган асарлардир. Аммо «Қасидалар девони»да шундай шеърлар ҳам борки, уларда муаллиф, бир томондан, ўзининг оғир, мусибатли ҳаётини, моддий кийинчиликлари, бекаслигини ифодалаб, замона носозлигидан шикоят қилса, иккинчи томондан, шоҳ наздидаги обрўсига суяниб, мавжуд ижтимоий тузумдаги адолатсизликни, айрим беклар, идора амалдорлари, хусусан, вазир Осаф томонидан содир қилинаётган зулм-зўрлик, ғайри қонуний хатти-ҳаракатлар қаттиқтанқид қилинади, фош этилади, уларни адолатпеша бўлишга ундайди.

«Сокийнома» ҳамда «Жаҳоннамо» нисбатан ихчам дostonлар бўлиб, уларда шоир сўфиёна майллар, ахлоқ-одоб масалалари, комиллик шартлари ҳусусида бир мутафаккир сифатида мулоҳаза юритиб, китобхонни поктийнат, маърифатли бўлишга даъват этади. Саргу-

зашт дoston «Гулзори Ирам»да эса муаллиф икки ёш ўртасидаги фидоий ишқни, Ҳусн, Дил, Ишқ, Ақл, Хаёл, Ғамза, Меҳр, Вафо, Номус сингари рамзий образлар орқали тасвирлаган. Айрим адабиётшунослар Мушфикий бу дostonни ёзишда Фаттоҳий Нишопурийнинг «Ҳусну Дил» дostonидан илҳом олганлигини қайд этишган. Лекин Фаттоҳий дostonи халқ китоблари сингари назму наср аралаш усулида ёзилган, Мушфикий асари эса анъанавий маснавий жанрида битилган. Бунда жанрлар қоришмаси сезилмайди. Бу мавзунинг кейинги асарлардаги туркий ва форсий тилларда анъанага айланишида Мушфикий асарининг ҳам ўрни бор.

Хулоса қилиб айтганда, Мушфикий ёшлигидан барча билимларда камолот касб этиб, ўзининг зукколигию хозиржавоблиги, нотикдигию бадехагўйлиги, латифагўйлигию аския айтиши билан ҳаммани лол қолдирган, ноқиллигу ғазалгўйлиги билан мана-ман, деган шоирлар назарига тушган санъаткордир. Шунинг учун ҳам ўша асрдаёқ Мовароуннахрга тез ёйилиб халқ латифалари, ҳикоятларининг қаҳрамонларига, зарофатгўй эртақчиларнинг тимсолларига айланган. У хозиржавоб ҳажвгўй қаҳрамон сифатида ҳамиша омма билан баробар қадам ташлаб юрибди.

ЖИСМИМ НОТАВОНДУР МЕНИНГ

Ўн еттинчи асрда Мовароуннахр минтақасидан форс-тожик адабиётининг бир неча ёрқин юлдузлари етишиб чиқдиким, улар орасида оташзабону ширинкалом шоир Сайидои Насафий алоҳида мақомга эга. Лирик турнинг деярли барча жанрларидаги асарлардан катта ҳажмдаги девон тузган, «Баҳориёт» (Ҳайвонотнома), «Шахрошўб» (шаҳар ҳунармандлари хусусида манзума)лар яратган сермахсул бу санъаткорнинг ижодини ўрганиш ва нашр этишда Холиқ Мирзозода, Садриддин Айний, Абдуғани Мирзоев ҳамда Жўрахон Шанбедаларнинг хизмати катта.

Бўлажак шоир Миробид Сайидои Насафий XVII асрнинг 30-йилларида Бухорода ҳунарманд оиласида дунёга келади. Авлодлари Қаршилиқ бўлгани учун «Насафий» тахаллусини қўллаган. Болалигиданоқ зехни ўтқир бўлган Миробид беш яшарлигидан мустақил мутолаа, хат машкига берилиб, тез орада саводини чиқаради, йигитлик пачласида кимсасиз қолгани учун Лаби Ҳовуз